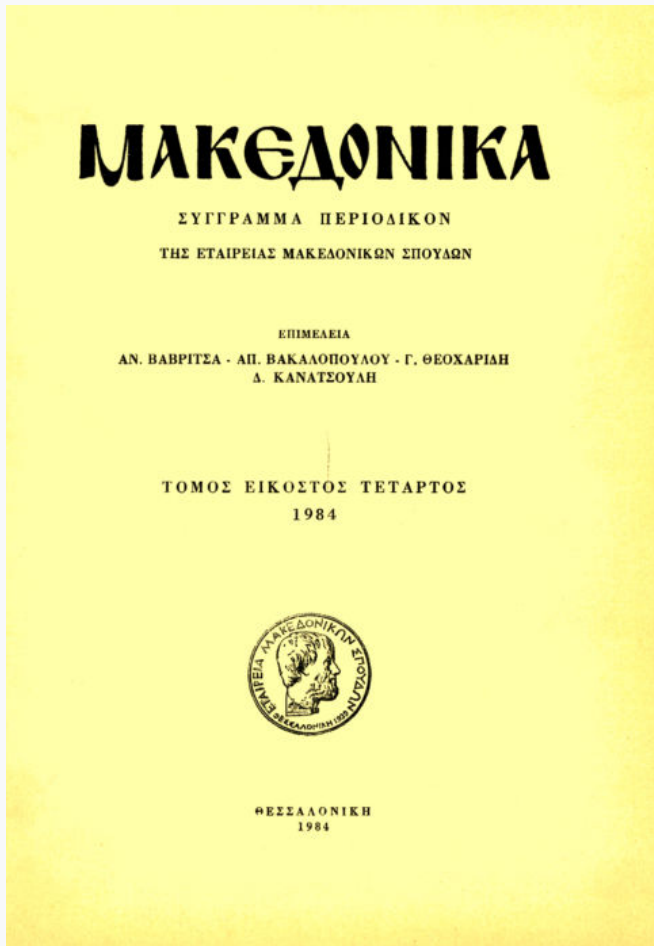

Μακεδονικά

Τόμ. 24, Αρ. 1 (1984)

Επιτάφια στήλη από τον Κολινδρό Πιερίας

Ελένη Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου

doi: [10.12681/makedonika.265](https://doi.org/10.12681/makedonika.265)

Copyright © 2014, Ελένη Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου Ε. (1984). Επιτάφια στήλη από τον Κολινδρό Πιερίας. *Μακεδονικά*, 24(1), 154-167.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.265>

ΕΠΙΤΑΦΙΑ ΣΤΗΛΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΛΙΝΔΡΟ ΠΙΕΡΙΑΣ*

Η στήλη με αρ. ευρετηρίου 8166 του Μουσείου Θεσσαλονίκης εκτίθεται σήμερα στο Μουσείο του Δίου. Προέρχεται από τον Κολινδρό Πιερίας. Βρέθηκε στα 1980, τυχαία, στη διάρκεια μηχανικής καλλιέργειας χωραφιού στη θέση «Αγελαδαριά», αγροτική περιοχή ΒΔ από τον οικισμό. Η θέση αυτή ως αρχαιολογικός χώρος ήταν άγνωστη μέχρι τότε. Μια πρόχειρη ανασκαφική έρευνα, εκεί όπου βρέθηκε η στήλη, δεν απέδωσε τίποτα αξιόλογο πέρα από σκόρπια κομματιασμένα κεραμίδια και λίγα οστά, απομεινάρια ενός διαλυμένου κεραμοσκεπάστου τάφου, άσχετου μάλλον με τη στήλη.

Γενικά οι γνώσεις μας για την ευρύτερη περιοχή του Κολινδρού είναι ελάχιστες. Απ' αυτήν έχουν συγκεντρωθεί, στο Μουσείο Δίου κυρίως, λίγες επιτάφιας στήλες¹ που αποκαλύφθηκαν, τυχαία πάντα, κατά καιρούς σε διαφορετικά και μακρινά μεταξύ τους σημεία. Στη θέση «Μπογιάτι» βρέθηκε πλινθόκτιστος κεραμοσκεπάστος τάφος². Ακόμα αγγεία, κυρίως μελανόμορφα, και διάφορα αντικείμενα μικροτεχνίας αναφέρονται σε κατάλογο ιδιωτικής συλλογής κατοίκου του Κολινδρού. Συστηματική ανασκαφική έρευνα δεν έχει γίνει μέχρι τώρα. Είναι όμως πιθανό να σχετίζεται όλη η περιοχή με το αρχαίο Αιγίνιο³.

Η στήλη, λαξευμένη σ' ένα ορθογώνιο κομμάτι μαρμάρου, δεν σώθηκε ακέραιη αλλά στο μεγαλύτερο μέρος της· είναι λοξά σπασμένη στο αριστερό τμήμα από τη μέση του κορμού και κάτω. Το μάρμαρο είναι λευκό, χονδρόκοκκο. Η επιφάνειά της δεν είναι εντελώς λεία και αν εξαιρέσει κανείς μερικές αποκρούσεις—η πιο σοβαρή στο κεφάλι της γυναίκας και στο υποπόδιο—διατηρείται καλά. Στο επάνω μέρος του κορμού και στις ακμές, κυρίως,

---

* Ευχαριστώ τον καθηγητή κ. Δ. Παντερμαλή για τη βοήθειά του στη διάρκεια της επεξεργασίας του θέματος καθώς και τους φίλους συναδέλφους Μ. Μπέσιο, Χ. Παλιαδέλη και Ε. Παντερμαλή.

1. Τρεις ενεπίγραφες στήλες από την ευρύτερη περιοχή Κολινδρού έχουν δημοσιευτεί: K. R h o m i o p o l o u, *New inscriptions in the Archaeological Museum Thessaloniki, «Ancient Macedonian Studies in Honor of Charles F. Edson»* (1981), σ. 301-304.

2. Α ι κ. Δ ε σ π ο ί ν η, Χρονικά, στο υπό εκτύπωση ΑΔ 31 (1976).

3. Μ α ρ. Γ. Δ ή μ ι τ σ α, *Η Μακεδονία* (1896), τ. Α', σ. 169 κ.ε. Επίσης Π α ν. Ν. Α ν α γ ν ω σ τ ο π ο ύ λ ο υ, *Η αρχαία Ολυμπιακή Πιερία* (1971), σ. 152, όπου και σχετική βιβλιογραφία και πηγές. Για μια άλλη άποψη βλ. Ν. G. L. H a m m o n d, *A History of Macedonia* (1972), I, σ. 139, σημ. 1.

Εικ. 1. Η επιτάφια στήλη από τον Κολινδρό.

διακρίνονται ίχνη από ντισιλίδικο και λάμα, ενώ στα ρούχα και τα επιμέρους στοιχεία γλωσσάκι και κοπανάκι. Η πίσω επιφάνεια της στήλης είναι πρόχειρα δουλεμένη με το βελόνι και διαμορφώνεται σε τρία βαθμιδωτά επίπε-

δα ανάλογα με το πάχος της πλάκας που είναι ανομοιόμορφο: ποικίλλει από 0.07-0.09-0.11 ή και 0.12 μ. Το μεγαλύτερο πάχος αντιστοιχεί στο κατώτερο τμήμα. Οι κρόταφοι είναι επίπεδοι και διατηρούν ίχνη από ντισιλίδικο. Το ύψος της στήλης είναι 0.84 μ. Το μέγιστο πλάτος στο μέσο του κορμού είναι 0.50 μ· παρουσιάζει μικρή μείωση στο επάνω μέρος: στο ανώτερο, κάτω ακριβώς από την επίστεψη, γίνεται 0.485 μ. και στην επίστεψη 0.45 μ. Το κατώτατο τμήμα της κύριας όψης, μια επιφάνεια ύψους 0.13 μ. περίπου, είναι δουλεμένη αδρά, σε μερικά σημεία μάλιστα είναι μόνο ξεχοντρισμένη, γιατί προφανώς δεν ήταν ορατή. Προοριζόταν ίσως να είναι χωμένη και στερεωμένη μες στη γη ή σε βάθουση της βάσης του μνημείου, όπως συμβαίνει και με άλλες ανάγλυφες στήλες¹. Το υπόλοιπο της επίπεδης αυτής επιφάνειας στο κατώτερο μέρος της στήλης είναι δουλεμένο με μεγαλύτερη επιμέλεια.

Το μεσαίο τμήμα του κορμού κατέχει ανάγλυφη παράσταση σε ορθογώνιο χώρο με πλαίσιο, συνολικού ύψους 0.365 μ. και πλάτους 0.42 μ.

Το ανώτερο μέρος της στήλης, ύψους 0.235 μ., αποτελείται από δύο στοιχεία: ένα επίπεδο τμήμα ύψους 0.08 μ., που χρησιμοποιείται και ως επιγραφική επιφάνεια και ένα υπερκείμενο ανάγλυφο αέτωμα, ύψους 0.14 μ., εγγεγραμμένο σε κανονικό ορθογώνιο της μαρμάρινης πλάκας.

Τα δύο αυτά διαφοροποιημένα μορφολογικά στοιχεία ενώνονται με ένα αργό ιωνικό κυμάτιο, ύψους 0.015 μ. Το πολύ πρόστυπο, σχεδόν χαρακτό, αέτωμα επιστέφεται με τρία, ελαφρά στρογγυλεμένα, ακροκέραμα, ένα κεντρικό και δύο γωνιακά. Το κυμάτιο και τα δύο γωνιακά ακροκέραμα αποδίδονται ανάγλυφα και στους κροτάφους της στήλης.

Τα βασικά αρχιτεκτονικά και μορφολογικά στοιχεία της στήλης του Κολινδρού θα μπορούσαν να παραλληλιστούν με αυτά που χαρακτηρίζουν τον τύπο των ορθογωνίων στηλών με ανάγλυφη παράσταση σε πίνακα², που αντιπροσωπεύεται από τα κλασικά ήδη χρόνια σε διάφορες περιοχές. Χαρακτηριστική είναι η επικράτηση και η διατήρηση του τύπου αυτού στα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια, που φαίνεται να οφείλεται ως ένα σημείο στη μαζική παραγωγή των στηλών, σε οικονομικούς δηλαδή λόγους³.

Η επίστεψη της στήλης μας—πρόστυπο αέτωμα εγγεγραμμένο σε ορθογώνιο—δεν αποτελεί οργανικό από μορφολογική άποψη στοιχείο αλλά έχει ένα χαρακτήρα μάλλον διακοσμητικό⁴.

1. Βλ. π.χ. Δημ. Ευαγγελίδου, *Επιτύμβιοι στήλαι της Σάμου*, ΑΕ (1924) 82, και Μ. Ανδρόνικου, *Λακωνικά ανάγλυφα*, «Πελοποννησιακά» Α' (1956) 258, 278.

2. Chr. W. Clairmont, *Gravestone and Epigram* (1970), σ. 47 (type III).

3. Chr. Clairmont, *ό.π.*

4. Βλ. π.χ. Γ. Παπαοικονόμου, *Η στήλη της Μυρτιάς και της «Κηφισίας»*, ΑΑΑ XIV (1981), τ. 1, σ. 100.

Είναι ενδιαφέρον ότι ο τεχνίτης σμίλεψε την κύρια όψη αφού οργάνωσε πρώτα το χώρο με συμμετρία, όπως προκύπτει από τις αναλυτικές μετρήσεις: διαίρεσε την επιφάνεια σε τρία τμήματα ως προς τον κάθετο άξονά της· τα δύο ακραία είναι ισούση (0.235 μ.), ενώ το μεσαίο όπου και ο πίνακας με την παράσταση ψηλότερο (0.365 μ.). Τήρησε άλλωστε κάποια αναλογία και στα επιμέρους στοιχεία: το μισό περίπου από το κατώτερο τμήμα επρόκειτο να χρησιμοποιηθεί για τη στερέωση της στήλης, ενώ το αντίστοιχο ανώτερο αποτέλεσε την επίστεψη—εδώ η σύμμετρη αυτή διαφοροποίηση είναι σαφέστερη.

Η ανάγλυφη παράσταση που καταλαμβάνει το μεσαίο τμήμα της κύριας όψης του μνημείου αποτελεί πίνακα, που πλαισιώνεται από δύο λεπτές «παραστάδες» και επιστύλιο που ελάχιστα εξέχουν από το επίπεδο της επιφάνειας της στήλης.

Αντίθετα οι μορφές της παράστασης εισέχουν 0.025 μ. απ' αυτό, διάσταση που συμπίπτει με τη μεγαλύτερη αναγλυφική τους έξαρση.

Το κύριο και μεγαλύτερο μέρος στη σύνθεση κατέχει η έφιππη μορφή νέου άντρα στραμμένη προς τα δεξιά του θεατή. Στιβαρός, κρατάει σιτητό το κεφάλι πάνω σ' ένα δυσανάλογα χοντρό λαιμό. Στο πλατύ πρόσωπο με τα κλειστά χείλη κυριαρχούν τα μεγάλα μάτια με τα έντονα βλέφαρα που ατενίζουν την καθισμένη απέναντί του γυναίκα. Τα μαλλιά του, σγουρά, είναι διευθετημένα σε παράλληλες σειρές από κοντούς, σχηματικά αποδομένους, βοστρύχους που σχηματίζουν μικρές συστάδες· μπροστά αφήνουν ελεύθερο το μέτωπο και τα αυτιά, πίσω φτάνουν χαμηλά στο λαιμό. Ο ιππείας φοράει χιτωνίο με κοντό μανίκι (χειρίδα) και θώρακα μακεδονικού τύπου με δύο ανισούσείς σειρές από πτέρυγες με κροσσωτές παρυφές¹. Από πάνω η χλαμύδα, που πορπώνεται στο δεξιό ώμο, αφήνει ακάλυπτη τη δεξιά πλευρά του σώματός του και πέφτει πίσω σχηματίζοντας ελαφρά λοξές και παράλληλες μεταξύ τους πτυχώσεις· απ' αυτές άλλες συγκεντρώνονται στο μέσο του ρούχου και άλλες ολόενα πλαταίνουν προς το άκρο του, καλύπτοντας τμήμα του αλόγου μέχρι τη φουντωτή ουρά. Με το δεξί χέρι λυγισμένο στον αγκώνα και ελαφρά χαμηλωμένο κρατάει φιάλη. Το μόνο που αποδίδεται πλαστικά από τα παπούτσια του είναι οι σόλες (κατύματα). Το υπόλοιπο μέρος τους πρέπει να ήταν δηλωμένο με χρώμα². Είναι πιθανό να φορούσε κρηπίδες, που

1. Για τον τύπο του θώρακα αλλά και γενικότερα για τα ρούχα και τον εξοπλισμό των Μακεδόνων πολεμιστών βλ. Φ. Μ. Πέτσα, Ο Τάφος των Λευκαδίων (1966), σ. 115 κ.ε., πίν. 5, όπου και η σχετική βιβλιογραφία, και V. v. G r a e n e, Der Alexandersarkophag und seine Werkstatt (1970), σ. 85 κ.ε., πίν. 27, 31. Τον ίδιο τύπο θώρακα φορούν και οι Μακεδόνες στη ζωφόρο του αναθήματος του Αμ. Παύλου στους Δελφούς, βλ. W. F u c h s, Die Skulptur der Griechen (1969), εικ. 547.

2. Για τα χρώματα στις επιτάφιας στήλες βλ. Α ι κ. Κ ώ σ τ ο γ λ ο υ - Δ ε σ π ο ί ν η,

θεωρείται χαρακτηριστικός τύπος μακεδονικού υποδήματος¹.

Γεροδεμένο και επιβλητικό το άλογο διατηρείται σχεδόν ακέραιο εκτός από το κάτω μέρος της ανασηκωμένης και πλούσιας ουράς και από τα δύο πίσω πόδια του· από το δεξί σώζεται μικρό τμήμα του μηρού, ενώ από το αριστερό σώζεται τμήμα της σπλής και του μηρού. Από τα μπροστινά του πόδια το αριστερό είναι εντελώς πρόστυπα αποδομένο και το κάτω τμήμα του κρύβεται πίσω από το υποπόδιο· έτσι δεν είναι σαφές αν λύγιζε ή όχι. Στο δεξί τεντωμένο πόδι αποδίδεται με σαφήνεια η μυϊκή του διάπλαση.

Το κεφάλι του ζώου είναι σκυμμένο χαμηλά, αγγίζοντας με το μουσούδι το στήθος. Χαλινάρια δεν διακρίνονται· ίσως αρχικά δηλώνονταν με χρώμα. Ο λαιμός του είναι αφύσικα χοντρός, ενώ η χαιτή είναι κοντή· στη μεγάλη επιφάνεια του λαιμού υπάρχει μία πλαστική διαφοροποίηση, δηλωτική ίσως του μύδ, που ορίζεται από δύο νευρώσεις, μια στη ρίζα της χαιτής και μια χαμηλότερα.

Δίπλα και μπροστά από το άλογο στέκεται παιδική μορφή αγοριού. Το σώμα του είναι δοσμένο σε θέση όχι ακριβώς τριών τετάρτων, ούτε όμως κατά μέτωπο. Ο αριστερός του ώμος καλύπτεται από τη γλαμύδα του ιππέα. Το κεφάλι του σε πλάγια όψη και ελαφρά υψωμένο στρέφεται προς την καθισμένη γυναίκα. Φοράει χιτωνίσκο με κοντό μανίκι, ζωσμένο στη μέση, κι έχει τα χέρια σταυρωμένα πάνω στην κοιλιά. Είναι πολύ γνωστή η χειρονομία αυτή, που δηλώνει θλίψη², στις δευτερεύουσες μορφές των επιτάφιων αναγλύφων. Τα κάτω άκρα του είναι σχεδόν παράλληλα· προβάλλεται το άνετο αριστερό του πόδι. Υποδήματα δεν διακρίνονται.

Στον υπόλοιπο χώρο του πίνακα, αντωπά τοποθετημένη, ολοκληρώνει τη σύνθεση η παράσταση της καθιστής γυναίκας και της νεαρής γυναίκειας μορφής.

Η νέα γυναίκα κάθεται προς τα αριστερά του θεατή σε δίφρο³ με μαξιλάρι και τοννευτά πόδια. Είναι ντυμένη με χιτώνα που διακρίνεται στο μπροστινό μέρος του σώματος κάτω από το ιμάτιο που καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος του κορμού καθώς και το πίσω μέρος του κεφαλιού. Το αριστερό χέρι τυλιγμένο με το ιμάτιο ακουμπά πάνω στο μηρό· με την ακάλυπτη παλάμη συγκρατεί το ρούχο, αφήνοντας μόνο το κατώτερο ακραίο τμήμα του να κυλήσει, αναδιπλωμένο και πτυχωμένο, πάνω από το δεξί της πόδι και το πόδι

Προβλήματα της παριανής πλαστικής του 5ου αι. π.Χ. (1979), σ. 96 κ.ε., όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

1. Βλ. Φ. Μ. Πέτσα, ό.π., σ. 116, σημ 4, και V. v. Graeve, ό.π., σ. 85, σημ. 12.

2. H. K e n n e r, Weinen und Lachen in der Griechischen Kunst (1960), σ. 49 κ.ε., πίν. 7.

3. Για τον τύπο του δίφρου βλ. G. M. A. R i c h t e r, The furniture of the Greeks, Etruscans and Romans (1966), σ. 38-43 (type 2), πίν. 219, 220.

του δίφρου. Με το άλλο χέρι στο ύψος των ώμων ανασηκώνει ελαφρά το ιμάτιο δίπλα στο στήθος.

Το πρόσωπο έχει καλοφτιαγμένα χαρακτηριστικά και βαθιά, μεγάλα μάτια κάτω από τα τοξωτά φρύδια. Μεγάλο μέρος από το μάγουλο έχει αποκρουστεί. Το βλέμμα της είναι στραμμένο προς τον έφιππο άντρα. Από τα μαλλιά της, χωρισμένα στη μέση, φαίνεται μόνο το μπροστινό μέρος· δηλώνονται με μικρές καμπύλες γραμμές δίνοντας την εντύπωση πως είναι σγουρά, και συγκρατιούνται στο μέσο με ταινία. Τα υπόλοιπα μαζεμένα σε κότσο (κρωβύλο) καλύπτονται από το ιμάτιο¹. Στα πόδια της διακρίνονται ψηλά καττύματα, αλλά δεν δηλώνεται πλαστικά το είδος του υποδήματος. Πατάει επάνω σε υποπόδιο, του οποίου ένα μέρος της επιφάνειας είναι αποκρουσμένο.

Πίσω και δίπλα στη γυναίκα εικονίζεται όρθια μια νεαρή κοπέλα. Στηρίζει στο δίφρο το κάτω μέρος του σώματός της, που στρέφεται στη στάση των ιριών τετάρτων. Φοράει κοντομάνικο χιτόνα, ζωσμένο κάτω από το στήθος, που φτάνει μέχρι τον αστράγαλο. Βαρύ μάλλον ρούχο σχηματίζει ελάχιστες πτυχώσεις στο κάτω τμήμα του εκτός από μια καμπύλη στην περιοχή της κοιλιάς που τονίζεται ελαφρά. Το αριστερό της χέρι λυγισμένο σε ορθή γωνία ακουμπά πάνω στην κοιλιά· στον καρπό του στηρίζεται με τον αγκώνα το διπλωμένο δεξί χέρι, που σε συνέχεια στηρίζει το κεφάλι με την παλάμη κλειστή κάτω από το πηγούνι, σε μια χαρακτηριστική κίνηση που σύμφωνα με το Neumann εκφράζει την περίσκεψη ή την φροντίδα για κάποιον². Έτσι με το κεφάλι ανασηκωμένο σε πλάγια όψη ατενίζει μ' ένα βλέμμα τα δύο κύρια πρόσωπα της παράστασης. Το πρόσωπό της είναι καλοδουλεμένο, όπως και της γυναίκας, με έντονα μεγάλα αμυγδαλωτά μάτια. Τα μαλλιά της, που αποδίδονται με παράλληλες κυματιστές αυλακώσεις, είναι τραβηγμένα στο πίσω μέρος του κεφαλιού, όπου δένονται ελαφρά και αφήνονται πάλι ελεύθερα, σύρριζα στο αρχιτεκτονικό πλαίσιο του πίνακα³. Το δεξί της πόδι διασταυρώνεται χαριτωμένα με το αριστερό, που δεν διακρίνεται καθόλου από το γόνατο και κάτω, επαναλαμβάνοντας για πολλοστή φορά κίνηση γνωστή ήδη από τα τέλη του 4ου αι.⁴ Τρεις πλατιές λοξές πτυχές του

1. Παρόμοιο τύπο κεφαλιού και χτενίσματος βρίσκουμε και σε πήλινα ειδώλια, βλ. π.χ. Δ. Λ α ζ α ρ ι δ ο υ, Πήλινα ειδώλια Αβδήρων (1960), Α 42, Α 43, πίν. 21.

2. G. N e u m a n n, Gesten und Gebärden in der Griechischen Kunst (1965), σ. 125 κ.ε., εικ. 64.

3. Ο τύπος χτενίσματος της νεαρής κοπέλας επαναλαμβάνει παλιότερο τύπο από τα κλασικά χρόνια, βλ. π.χ. H. D i e p o l d e r, Die Attischen Grabreliefs (1965), πίν. 5.

4. H. K. S ü s s e r o t t, Griechische Plastik, Des 4. Jahrhunderts A.C. (1968), σ. 119, πίν. 22, 2, και R. H o r n, Stehende Weibliche Gewandstatuen in der Hellenistischen Plastik (1931), σ. 77-79, πίν. 38, 3.

χιτόνα δίπλα στο δίφρο τονίζονται σε βάθος συνοδεύοντας αρμονικά την κνήμη του δεξιού ποδιού. Κι εδώ από τα υποδήματα διακρίνονται μόνο οι σόλες.

Ανάμεσα στο κεφάλι του αλόγου και της γυναίκας ο τεχνίτης δούλεψε εντελώς σχηματικά τα καθιερωμένα σύμβολα στα επιτάφια μνημεία: το δέντρο με δυο μόνο κλαδιά, που αποδίδεται με μικρή αναγλυφική έξαρση και με υποτυπώδη τρόπο, και το φίδι κουλουριασμένο πάνω του. Το φίδι είναι δίπλα ακριβώς και πάνω από το άλογο με το κεφάλι στραμμένο προς τον ιππέα¹.

Το θέμα της παράστασης—ο ιππέας και η καθισμένη γυναίκα απέναντί του, πλασιωμένοι από νεαρές, δευτερεύουσες μορφές—δεν είναι συνηθισμένο στην εικονογραφία των επιτάφιων στηλών μέχρι τα ελληνιστικά χρόνια.

Αντίθετα οι ίδιοι τύποι μεμονωμένοι εμφανίζονται πολύ νωρίς στην ελληνική τέχνη. Ένα από τα πρωιμότερα παραδείγματα ιππέα, ως κύρια παράσταση, σε ανάγλυφο έχουμε στις αρχές του 5ου αι²: προέρχεται από τον ανατολικοϊωνικό χώρο και βρίσκεται στο Μουσείο της Χίου. Στα κλασικά χρόνια το θέμα διαδίδεται και σε άλλες περιοχές³, αλλά ακμάζει κυριολεκτικά στα ελληνιστικά και συγκεκριμένα στα χρόνια των διαδόχων και μετά⁴. Η εξάπλωση και εξέλιξη του βέβαια ποικίλλει: τα περισσότερα ανάγλυφα ιππέων συναντιούνται στις περιοχές βόρεια και ανατολικά από το Αιγαίο⁵.

Από πολύ παλιά ο τύπος του ιππέα θεωρήθηκε παράσταση των Διοσκούρων, συνδέθηκε με τους ήρωες και εντάχθηκε στα «ηρωικά», όπως χαρακτη-

1. Σε παρόμοια θέση παρατηρείται το φίδι σε πολλές άλλες υστεροελληνιστικές και μεταγενέστερες επιτάφιας στήλες, βλ. π.χ. E. P f u h l - H. M ö b i u s, Die Ostgriechischen Grabreliefs (1979), II, αρ. 1318, 1322, 1327, πίν. 194, αρ. 1339, πίν. 195, 1347, πίν. 196 κ.τ.λ.

2. H i l l e r, Ionische Grabreliefs der ersten Hälfte des 5. Jh. v. Chr. (Ist Mitt. Beiheft 12) 1975, σ. 130, αρ. 022, πίν. 12: εδώ αναφέρεται και η απεικόνιση του τύπου του ιππέα σε ανάγλυφα ή ολόγλυφα μνημεία των αρχαϊκών χρόνων. Επίσης μια αναφορά στον τύπο του ιππέα στα χρόνια αυτά και πρωιμότερα γίνεται από την Α. Λ ε μ π έ σ η, Οι στήλες του Πιρινιά (1976), σ. 72.

3. Βλ. π.χ. A. C o n z e, Die Attischen Grabreliefs (1893-1900), αρ. 1158, πίν. 248 (στήλη Δεξιόλεω), αρ. 1161, πίν. 250. H. B i e s a n t z, Die Thessalischen Grabreliefs (1965), K34 πίν. 14. C. B l ü m e l, Die Klassisch Griechischen Skulpturen der Staatlichen Museen zu Berlin (1966), σ. 28, αρ. 19 (K30), εικ. 26.

4. H. de M a u m o n t, Antike Reiterstandbilder (1958), σ. 29. E. W i l l, Le relief culturel grecoromain (1955), σ. 82-88. P f u h l - M ö b i u s, ό.π., σ. 313.

5. Είναι κοινός τόπος πια όλων ότι τα ανάγλυφα των ιππέων εμφανίζονται κυρίως στις βόρειες και ανατολικές περιοχές του ελλαδικού χώρου, όπως π.χ. Βοιωτία, Θεσσαλία, Μακεδονία, με τη γνωστή κοινωνική και γεωφυσική κατάσταση. Εδώ οι ιππείς ήταν ενταγμένοι στην καθημερινή ζωή: οι αριστοκράτες ήταν έφιπποι, σημαντική δύναμη του στρατού το ιππικό. Βλ. σχετικά P. G a r d n e r, Sculptured tombs of Hellas (1896), σ. 94 κ.ε., E. W i l l, ό.π.

ρίζονται ανάγλυφα. Απεικονίστηκε είτε πάνω στο άλογο¹ είτε όρθιος δίπλα του, άλλοτε ένας και άλλοτε δύο μαζί, κι ακόμα ως πολεμιστής ή ως κυνηγός. Πολυσυζητημένο και αμφιλεγόμενο παραμένει το θέμα του ιππέα: εντάσσει το νεκρό κοινωνικά ή εκφράζει τον ηρωισμό του, οπότε και στα μεταγενέστερα χρόνια έχουμε περιπτώσεις αφηρωισμένων νεκρών ως απόηχο της παλιότερης ηρωολατρίας. Οι απόψεις αυτές παραμένουν ακόμα σε θεωρητικό επίπεδο².

Στην παράσταση της στήλης του Κολινδρού ο ιππέας κρατάει φιάλη³ κι έτσι γίνεται μια αναφορά στην τελετουργία και σημασία της σπονδικής πράξης που αποσκοπεί στο να μειλιχθούν οι χθόνιες θεότητες. Τον τύπο του ιππέα με φιάλη βρίσκουμε σε μερικά αναθηματικά ανάγλυφα των κλασικών χρόνων⁴, αλλά και σε μεταγενέστερα ταφικά ανάγλυφα απ' τις ανατολικές περιοχές του ελληνικού χώρου⁵.

Μεμονωμένος, επίσης, ο τύπος της καθιστής γυναικείας μορφής είναι πλατιά διαδεδομένος και γνώριμος στις επιτάφιας στήλες από παλιά⁶. Η εικόνα της καθισμένης γυναίκας της στήλης μας επαναλαμβάνει έναν από τους καταξιωμένους τύπους των κλασικών χρόνων, ιδιαίτερα στην Αττική: τη γυναίκα που φέρνοντας το χέρι προς το πρόσωπο τραβάει ελαφρά το ιμάτιο στη γνωστή χειρονομία του «Ηραίου σχήματος». Ο ίδιος τύπος απεικονίζε-

1. Για τη χθόνια σημασία του αλόγου: L. M a l t e n, Das Pferd im Totenglauben, Jdh. 29 (1914) 179-255. R. N. T h ö n g e s - S t r i n g a r i s, Das Griechische Totenmahl, AM 80 (1965) 56-58.

2. Πολλοί νεότεροι μελετητές δεν υποστηρίζουν μια συγκεκριμένη άποψη. Η. W. S h i l d - X e n i d o u, Boiotische Grab und Weihreliefs Archaischer und Klassischer Zeit, 1972, σ. 143, αναφέρει πως οι νέοι στα βοιωτικά ανάγλυφα δεν παριστάνονται ως πολεμιστές αλλά ως ιππείς, που μπορεί να θεωρηθεί και ως έκφραση της κοινωνικής τους θέσης. Σύμφωνα με τους P f u h l - M ö b i u s, ό.π., σ. 313, η υπόθεση της κοινωνικής ένταξης του νεκρού στην τάξη των ιππέων δεν ευσταθεί πια. Για μια γενικότερη θεώρηση των απόψεων βλ. M. T. C o u i l l o u d, Les monuments funéraires de Rhénée, «Delos» XXX (1974) 304, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

3. Ο ιππέας κρατάει φιάλη, όπως θα την κρατούσε και ένας θεός που δέχεται σπονδή, βλ. P f u h l - M ö b i u s, ό.π., σ. 31, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

4. Βλ. π.χ. C. B l ü m e l, ό.π., σ. 67, αρ. 77 (K 112), εικ. 113. W. S c h i l d - X e n i d o u, ό.π., σ. 130.

5. Βλ. π.χ. P f u h l - M ö b i u s, ό.π., αρ. 1333-1365.

6. Τα πρώτα παραδείγματα ανάγονται στον 7ο αι. και προέρχονται από τον κυκλαδικό χώρο: Α. Λ ε μ π έ σ η, ό.π., σ. 83 και 95, όπου και η παλιότερη βιβλιογραφία. Στο τελευταίο τέταρτο του 6ου αι. έχουμε ανάλογα παραδείγματα και στην Αττική: G. R i c h t e r, The Archaic gravestones of Attica, 1961, αρ. 59, εικ. 151-153. Στα κλασικά χρόνια αφηνοούν στις περισσότερες περιοχές. Ο ίδιος τύπος διατηρήθηκε στις ανάγλυφες στήλες και στα μεταγενέστερα χρόνια.

ται σε μια μεγάλη σειρά από ανάγλυφα των ελληνιστικών χρόνων¹.

Οι τύποι των δύο μικρότερων μορφών, γνωστών από τον 4ο αι. στα ταφικά ανάγλυφα, συναντιούνται σε πλήθος από ελληνιστικές στήλες. Ταυτίζονται εύκολα με δούλους από το είδος των ρούχων τους² σε συνδυασμό με τις χειρονομίες καθώς και τη γενικότερη αντίληψη στην απόδοσή τους. Η παρουσία τους στην παράσταση είναι καθοριστική και για την κοινωνική θέση των νεκρών³.

Το δέντρο⁴ γύρω από το οποίο τυλίγεται ένα φίδι παριστάνεται πολύ συχνά στις επιτάφια ελληνιστικές στήλες και σε μερικές περιπτώσεις μοιάζει να επαναλαμβάνεται σχεδόν πανομοιότυπα. Το μοτίβο του φιδιοῦ⁵—πανάρχαιου χθόνιου συμβόλου—εμφανίστηκε στην τέχνη τα μυκηναϊκά χρόνια⁶ και διατηρήθηκε μέχρι τα ελληνιστικά και ρωμαϊκά, ενώ ίσως μερικές από τις αρχαιότερες δοξασίες για το συμβολισμό του ξεχάστηκαν, όπως φαίνεται από την καθολική σχεδόν απεικόνισή του στα ταφικά μνημεία αυτών των χρόνων και την τυπική επανάληψή του. Παρά τη συχνότητα των επιμέρους εικονογραφικών στοιχείων της παράστασης στη στήλη του Κολινδρού ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο συνδυασμός των κύριων μορφών σε μια σύνθεση που αποτελεί, όπως θα φανεί στη συνέχεια, το πρωιμότερο από τα μέχρι τώρα γνωστά ανάλογα παραδείγματα.

Παρόμοια παράσταση με αυτήν της στήλης του Μουσείου Δίου συναντούμε σε αρκετές επιτάφιας στήλες, όπως στην αρ. 263 του Αρχαιολογικού Μουσείου της Κωνσταντινούπολης από την Κύζικο και στην αρ. 3508 του Εθνικού Μουσείου της Σόφιας από την Οδησσό ή την περιοχή της, που χρονολογούνται στα πρώιμα αυτοκρατορικά χρόνια⁷. Το ίδιο θέμα υπάρχει σε

1. M. T. Couilloud, ό.π., σ. 288-89.

2. W. Barker, The costume on the grave-relief of Hegeso, AJA, 1924, σ. 290-292. M. T. Couilloud, ό.π., σ. 290.

3. H. Möbius, Hellenistische Grabreliefs, AA 84 (1969) 508.

4. Η εικόνα του δέντρου δηλώνει την ύπαρξη του τάφου μια και δέντρα φύτευαν δίπλα σ' αυτούς: M. T. Couilloud, ό.π., σ. 279, όπου και η παλιότερη βιβλιογραφία.

5. Σύμφωνα με παλιά λαϊκή πίστη, μελετημένη από τους ερευνητές, το φίδι είχε θεϊκή ή δαιμονική υπόσταση και δεν απεικόνιζε οποιονδήποτε νεκρό. Στα αρχαϊκά χρόνια θεωρούνταν το ζώο που μπρούσε να ενσαρκώσει το νεκρό, το ζώο των ψυχών. Ο ανθρωπομορφισμός των θεών είχε σαν συνέπεια και την εξημέρωση φιδιών και αλόγων, που έγιναν αρχικά τα ιερά τους ζώα, καθώς και των δαιμόνων ή ηρώων και στα μεταγενέστερα χρόνια οι σύντροφοί τους: K. R h o m a i o s, Tegeatische Reliefs, AM 39 (1914) 215. R. N. T h ö n g e s - S t r i n g a r i s, ό.π.

6. N. Kontolión, Aspects de la Grèce préclassique (1970), σ. 32-33.

7. E. Pfuhl-H. Möbius, ό.π., αρ. 1311 και 1312, πίν. 193. Ανάλογη σύνθεση υπάρχει και σε δευτερεύουσα παράσταση στο κάτω τμήμα στήλης του 2ου μ.Χ. αι., Pfuhl-Möbius, ό.π., αρ. 1310, πίν. 193, καθώς και στην αρ. 1375, πίν. 200, αυτοκρατορικών

μία ομάδα στηλών από τη Ν. Ρωσία, από τις οποίες οι περισσότερες ανάγονται στον 1ο αι. μ.Χ.¹

Συγγενικό παράδειγμα από το χώρο της Μακεδονίας είναι η στήλη, αρ. κατ. 9, του Μουσείου Φλώρινας από τη Βεύη που χρονολογείται επίσης στον 1ο και 2ο μ.Χ. αι.² Ανάλογη σύνθεση βρίσκουμε και στα λεγόμενα ανάγλυφα με παράσταση «Θράκα ιππέα»³.

Το ανάγλυφο χαρακτηρίζεται από τη χαμηλή αναγλυφική έξαρση και κατά συνέπεια την επιπεδότητα. Ωστόσο είναι φανερή η προσπάθεια του τεχνίτη να αποδώσει πλαστικά τους όγκους των μορφών του, κάτι που γίνεται ιδιαίτερα φανερό όχι μόνο σε μεγάλες επιφάνειες, όπως στο άλογο και στη νεαρή κοπέλα, αλλά και σε επιμέρους στοιχεία, όπως π.χ. στα κεφάλια των δύο κύριων μορφών.

Θετική είναι η φροντίδα του στην καταγραφή των λεπτομερειών, που διαπιστώνεται στην απόδοση των κροσσωτών παρυφών του θώρακα του ιππέα, στην πειστική απόδοση των μαλλιών, κυρίως της κόρης, και στην πτυχολογία που παρά την κάποια τυπικότητα και γραμμικότητα είναι οργανωμένη σωστά, παρακολουθεί το σώμα και τις κινήσεις του, διαφοροποιεί τους όγκους. Θετική επίσης είναι και η προσπάθειά της προοπτικής απόδοσης του αναγλύφου μολονότι άτεχνη σε μερικά σημεία, όπως π.χ. στην προβολή του στήθους της γυναίκας ή του δεξιού της χεριού.

Οι μορφές δεν αποδίδονται στις φυσικές τους διαστάσεις και υπάρχει κάποια δυσαναλογία σε μερικά επιμέρους στοιχεία, όπως στο υπερτονισμένο σε σχέση με το σώμα κεφάλι του ιππέα. Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα μη φυσιοκρατικής απόδοσης αποτελεί το άλογο που έχει αφύσικα χοντρά και κοντά λαίμα. Με την ίδια βέβαια αντίληψη απέδιδαν τα άλογα πολλοί τεχνίτες και σε προηγούμενα χρόνια, ακόμα και στα αρχαϊκά, θέλοντας πιθανώς να τονίσουν τη δύναμή τους⁴· το ίδιο μπορεί να επεδίωκε και ο τεχνίτης της στήλης.

χρόνων.

1. G. Kieseritzky und C. Watzinger, Griechische Grabreliefs aus Südrussland (1909), σ. 116 κ.ε., αρ. 653-672.

2. Φ. Πέτσας, «Μακεδονικά» 7 (1966-67), Χρον. Αρχ., 355, αρ. 261, πίν. 62, και J. Touratsoglou, Anthroponymie Thrace en Macedoine Occidentale, στο «Pulpevada» 2 (1976) 134, αρ. 10α.

3. Βλ. π.χ. G. I. Kazanov, Die Denkmäler des Thrakischen Reitergottes in Bulgarien (1938), αρ. 283 (5605), εικ. 152. Ανάλογο παράδειγμα: Κ. Γαλλής, Επιγραφαί εκ Λαρίσης, AAA, 1972, 2, σ. 279, εικ. 3, όπου αναφέρονται άλλα δύο παρόμοια ανάγλυφα. Διάσπαρτα παραδείγματα βρίσκουμε ακόμα σ' όλο το χώρο της Βαλκανικής.

4. Βλ. πρόχειρο παράδειγμα τα άλογα στις ζωφόρους του θησαυρού των Σφινίων στους Δελφούς: S. D. Markman, The horse in Greek Art (1969), εικ. 25 και 26.

Έντονες είναι οι κλασικιστικές τάσεις που χαρακτηρίζουν το ανάγλυφο και μας επιτρέπουν να το τοποθετήσουμε με κάποια ασφάλεια στα ύστερα ελληνιστικά χρόνια.

Η μορφή του ιππέα, κυρίως το κεφάλι του, έχει μια μακρινή συγγένεια με τους Μακεδόνες ιππείς στις ζωφόρους του μνημείου του Αιμίλιου Παύλου στους Δελφούς: το κεφάλι του αλόγου και η απόδοση του θώρακα θυμίζουν αντίστοιχο κεφάλι και θώρακα σε αναθηματικό ανάγλυφο από τη Σάμο του 2ου π.Χ. αι.¹. Παρά τη διαφορά στην ποιότητα το κεφάλι του ιππέα και το άλογο στυλιστικά βρίσκονται κοντύτερα στις μορφές της ζωφόρου του ναού της Αρτέμιδος Λευκοφρυήνης στη Μαγνησία «επί Μαιάνδρω»², καθώς και σε κεφάλι από τη βόρεια ζωφόρο του ναού της Εκάτης στα Λαγηνά³, που χρονολογούνται γύρω στα 130-120 π.Χ.

Ακόμη, τα μαλλιά και τα χαρακτηριστικά του προσώπου του ιππέα και της γυναικείας μορφής θυμίζουν τα αντίστοιχα στο κεφάλι του νεκρού Πατερίνου και της Αγάθης στη στήλη (αρ. κ. 132) του Μουσείου της Βέροιας, που χρονολογείται στο τέλος του 2ου ή στις αρχές του 1ου π.Χ. αι.⁴, από την οποία η στήλη του Κολινδρού πρέπει ίσως να είναι λίγο παλιότερη.

Στα ίδια χρόνια μας οδηγεί η σύγκριση του κεφαλιού, πάλι, του ιππέα με το κεφάλι της στήλης αρ. 75 του Μουσείου της Περγάμου⁵.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις μας επιτρέπουν να χρονολογήσουμε την υστεροελληνιστική στήλη του Κολινδρού γύρω στα 100 π.Χ. ή λίγο αργότερα.

Στο ανώτερο τμήμα του κορμού της στήλης, συμμετρικά χαραγμένη πάνω από το νοητό κατακόρυφο άξονα της μορφής του ιππέα, η επιγραφή ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΙΠΠΟΤΟΥ μας πληροφορεί το όνομα και το πατρώνυμο του νεκρού. Μια δεύτερη επιγραφή στο επιστύλιο της μετόπης χαρακτηρίζει τους νεκρούς: ΗΡΩΕΣ.

Στην πρώτη επιγραφή το όνομα ΦΙΛΙΠΠΟΣ, τυπικό μακεδονικό όνομα, είναι γνωστό και σε άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου. Το όνομα ΙΠΠΟΤΗΣ⁶ το συναντάμε στη Θεσσαλία⁷, την Αμφίπολη⁸ και σε άλλες πε-

1. U. Hausmann, Griechische Weihreliefs (1960), σ. 25.

2. W. Fuchs, ό.π., εικ. 549.

3. L. Alscher, Griechische Plastik, IV (1957), σ. 126, εικ. 56.

4. Γ. Τουράτσογλου, Πατερίνος Αντιγόνου, 'Ηρώς, «Κέρνος» (1972), σ. 153-159, πίν. 44, 45.

5. E. Pfuhl - H. Möbius, ό.π., αρ. 1346, πίν. 196.

6. Το όνομα στην ιωνική του μορφή γνωστό από πολλούς αρχαίους συγγραφείς, βλ. W. Paare, Wörterbuch der Griechischen Eigennamen, I, (1911), σ. 567.

7. Στη Θεσσαλία το συναντούμε στη δωρική του μορφή: Α. Αρβανιτοπούλου, Θεσσαλικαί επιγραφαί, ΑΕ 1924, σ. 167, αρ. 4, στ. 21.

8. Το όνομα επίσης στη δωρική μορφή: Δ. Λαζαρίδη, Επιγραφή εξ Αμφιπόλεως,

ριοχές¹. Και στα δύο ονόματα κύριο συνθετικό η λέξη ίππος έχει ενδεχομένως σχέση με την κοινωνική τους τάξη.

Το ύψος των γραμμάτων κυμαίνεται από 0.016-0.018-0.02 μ. Ύψαιρες αποτελεί το Φ που η κεραία του κοντεύει τα 0.04 μ. Η μεταξύ τους απόσταση είναι 0.016-0.017 μ.

Τα γράμματα είναι προσεκτικά χαραγμένα: οι κεραίες τους απολήγουν σε πλατύτερα άκρα. Το καμπύλο μέρος του Φ είναι σχεδόν κυκλικό. Η οριζόντια κεραία του Π εξέρχει από τα δύο κατακόρυφα σκέλη που είναι σχεδόν ίσα. Το Ο είναι λίγο μικρότερο από τα άλλα γράμματα.

Στη δεύτερη επιγραφή στο «επιστύλιο»² του πλαισίου του πίνακα τα γράμματα είναι μεγαλύτερα και αραιότερα χαραγμένα, αλλά εντελώς όμοια στη μορφή με τα γράμματα της α' επιγραφής. Ύψος γραμμάτων 0.025 μ· η μεταξύ τους απόσταση 0.05 μ. Η επιλογή της θέσης της επιγραφής αυτής και το μέγεθος των γραμμάτων δηλώνουν πιθανώς την πρόθεση του τεχνίτη να τονίσει τη σημασία της λέξης «ήρωες»³.

Ενώ τα γράμματα είναι τοποθετημένα σε ίσες αποστάσεις στο κεντρικό τμήμα της επιγραφής ανάμεσα στα Ρ και Ω η απόσταση είναι διπλάσια: 0.10 μ. Μια μικρή φθορά, εκεί που θα περίμενε κανείς το Ω, δείχνει ότι στη διάρκεια της χάραξης ο τεχνίτης συνάντησε πιθανώς κάποια δυσκολία και αναγκάστηκε να μετατοπίσει το γράμμα στη θέση του Ε. Έτσι το τελικό Σ απέχει από την αντίστοιχη κάθετη γραμμή του επιστυλίου 0.015 μ., ενώ το αρχικό Η 0.075 μ. Διαφορετικά τα δύο αυτά γράμματα θα ήταν εντελώς συμμετρικά χαραγμένα, με ίση δηλαδή απόσταση από τις ακμές του επιστυλίου.

«Γέρος Αντ. Κεραμοπούλλου» (1953), σ. 165, στ. 12, όπου και παλιότερη βιβλιογραφία, ή SEG, XIII, 406.

1. Μ. Μιτσού, Επιγραφή εκ του Ιερού του Ασκληπιού εν Επιδαύρῳ, ΑΕ, 1933, Αρχ. Χρον., σ. 10, στ. 39, ή SEG, XI, 414. Κι εδώ το όνομα με δωρική κατάληξη.

2. Οι διαστάσεις του «επιστυλίου» είναι: 0.0455×0.04 μ.

3. Η λέξη «ήρωες» είναι ένας όρος που βρίσκεται πολύ συχνά στα ενεπίγραφα μνημεία των ελληνιστικών και μεταγενέστερων χρόνων, που προέρχονται από τις περιοχές βόρεια και ανατολικά από το Αιγαίο, όπως συμβαίνει και με την παράσταση του ιππέα. Πολλά και διάφορα είναι τα προβλήματα της ηρωολατρίας και των αφηρωισμένων νεκρών. Στην εποχή που μας ενδιαφέρει έχουμε πλήθος από επιτάφιας επιγραφές, όπου αναφέρεται η λέξη χωρίς άλλα στοιχεία για την τιμή ή τον αφηρωισμό του νεκρού από δημόσια ή ιδιωτική πρωτοβουλία, ενώ υπάρχουν άλλα παραδείγματα επιγραφών, όπου δηλώνεται ιδιαίτερα η ηρωοποίηση του νεκρού, καθορίζονται τελετές στον τάφο του κ.λ. Είναι πολύ δύσκολο στα ανάγλυφα όπου απλά αναφέρεται η λέξη ήρωες ή ηρώες να ξεχωρίσει κανείς τον άγνωστο αφηρωισμένο νεκρό από τον πραγματικό ήρωα ή ισθόθεο. Σίγουρα, η λέξη έχει χάσει την αρχική της αξία και σημασία: P. M. Fraser, *Rhodian Funerary Monuments* (1977), σ. 73-75 και 76-81, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

Ωστόσο, παρά τη διαφορά στο ύψος και την αραίωση, η ομοιότητα των γραμμάτων στις δυο επιγραφές δηλώνει ότι χαράχτηκαν σύγχρονα στα τέλη του 2ου ή στις αρχές του 1ου αι. π.Χ.¹ Παρά τη σύγχρονη χάραξη υπάρχει ουσιαστική αντίφαση ανάμεσα στις δύο επιγραφές: ενώ η πρώτη επιγραφή αναφέρεται σ' ένα νεκρό η δεύτερη δηλώνει περισσότερους: ένα ανάλογο παράδειγμα δεν έγινε δυνατό να εντοπιστεί. Μια ενδεχόμενη ερμηνεία του προβληματικού αυτού στοιχείου είναι πως ένα δεύτερο όνομα επρόκειτο να χαραχτεί κάτω από το όνομα και το πατρωνυμικό του νεκρού. Η μεγάλη κενή επιφάνεια κάτω από την επιγραφή συνηγορεί για μια τέτοια υπόθεση που σημαίνει ότι το επιτάφιο σήμα, που στήθηκε βέβαια με αφορμή το θάνατο του Φιλίππου, γιου του Ιππότη, προοριζόταν ίσως να αποτελέσει σήμα και για κάποιο άλλο μέλος της οικογενείας του².

Από την άλλη μεριά αν δεχτούμε ότι η καθιστή γυναικεία μορφή, που ο εικονογραφικός της τύπος συνηγορεί στην άποψη να είναι η γυναίκα του, ήταν ήδη νεκρή³, μπορούμε να υποθέσουμε ότι το όνομά της παραλείπεται, γιατί πιθανώς ήταν ήδη γραμμένο πάνω σε μια δεύτερη, δική της στήλη, στημένη σε διπλανό τάφο στον αρχικό χώρο ενταφιασμού τους⁴.

ΕΛΕΝΗ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΑΛΑΚΙΔΟΥ

1. Η έλλειψη χαρακτηριστικών γραμμάτων, όπως π.χ. του Α δυσκολεύει κάπως τη χρονολόγηση των επιγραφών. Τα γράμματα είναι παρόμοια με αυτά της επιγραφής στη στήλη αρ. 5366 του Αρχαιολ. Μουσείου Κωνσταντινουπόλεως, που χρονολογείται στα 100: P f u h l - M ö b i u s, ό.π., αρ. 1170, πίν. 175. Ακόμη, μπορούν να συγκριθούν με τα γράμματα της στήλης του Πατερίνου: Γ. Τ ο υ ρ ά τ σ ο γ λ ο υ, ό.π., καθώς και απελευθερωτικής επιγραφής από τη Λάρισα, που χρονολογείται στις αρχές του 1ου π.Χ. αι. Κ. Γ α λ λ ή ς, Νέα επιγραφικά ευρήματα από τη Λάρισα, AAA, 1980, 2, σ. 256, αρ. 3, εκ. 4. 5α-δ.

2. Σε πολλές επιτάφιας επιγραφές της εποχής αυτής αναγράφονται περισσότερα από δύο ονόματα νεκρών και σε μερικές περιπτώσεις και ζωντανών.

3. Ο όρος «ήρωας» αναφέρεται σε αρκετές περιπτώσεις και σε γυναίκες (ήρωας, ηρωίνη, ηρώσα), αν και κυρίως χαρακτηρίζει άντρες. Βλ. π.χ. E. P f u h l - H. M ö b i u s, ό.π., αρ. 708, 716, 902, 968, 1581, 1586, 1589, 1593, 1639, 2032, 2132, 2317, καθώς και αρ. 1937, 1970 και 1999. Επίσης σε τρεις επιγραφές από τη Βέροια, βλ. Μ. Δ ή μ ι τ σ ο, ό.π., σ. 74, αρ. 71, Α. Ορλάνδος, Βεροίας Επιγραφαι ανέκδοτοι, ΑΔ 2 (1916) 154, αρ. 10, και J. M. R. C o r m a c k, Inscriptions from Macedonia, BSA, 58, σ. 28, αρ. 18.

4. Ανάλογη σκέψη έχει διατυπωθεί και σε άλλες περιπτώσεις και βασίζεται στα δεδομένα του οικογενειακού ταφικού συγκροτήματος των Ηρακλειωτών στον Κεραμικό, όπου σε μαρμάρινη λήκυθο αναφέρεται το όνομα του νεκρού άντρα και σε διπλανή στήλη το όνομα της γυναίκας του: Α. Χ ρ ι σ τ ο δ ο υ λ ο π ο ύ λ ο υ - Π ρ ο υ κ ά κ η, Σημειώσεις για την ερμηνεία της στήλης της Ικαρίας, ΑΕ, 1976, σ. 99.

SUMMARY

Eleni Trakosopoulou-Salakidou, Sepulchral stele from Kolindros-Pieria.

The stele with index No. 8166 of Thessaloniki Museum, is presently exhibited at the Dion Museum and was found at the rural area of Kolindros-Pieria.

It is a rectangular stele (0,84×0,50m), with a pedimental rectangular crowning and relief within a tablet, framed by pillars and epistyle. The relief represents as the main figure a horseman dressed like a soldier; he is holding a bottle in his right hand. Facing him is a female figure seated on a stool. The two central figures are surrounded by young slaves.

The representation's theme is unusual for grave stelae up to the Hellenistic years, although the same figures isolated appear very early in Greek art.

On the upper part of the stele shows the inscription ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΠΙΠΙΟΥ and on the epistyle of the tablet ΗΡΩΕΣ. The stele is dating from the late 2nd or early 1st C B.C.